

Жумабай уулу М., Акпарова А.Т.

**КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТҮҮЛҮГҮ ҮЧҮН КҮРӨШКӨН ЧЫГААН ИНСАН
МУХАММЕД-КЫРГЫЗ**

Жумабай уулу М., Акпарова А.Т.

**МУХАММЕД-КЫРГЫЗ ВЫДАЮЩАЯСЯ ЛИЧНОСТЬ, КОТОРЫЙ
БОРОЛСЯ ЗА ГОСУДАРСТВЕННОСТЬ КЫРГЫЗОВ**

Zhumabai uulu M., A.T. Akparova

**MOHAMMED-KYRGYZ OUTSTANDING PEOPLE WHO FOUGHT
FOR THE STATEHOOD OF KYRGYZ**

УДК: 373.167.1/323.324

Макала кыргыз урууларын бириктирип, көз каранды эмес мамлекет түзүүгө өз өмүрүнүн аягына чейин аракет кылган чыгаан инсан Мухаммед-Кыргызга арналат.

Негизги сөздөр: мамлекеттүүлүк, эгемендүүлүк, эл аралык мамиле, чыгаан инсан, Мухаммед-Кыргыз.

Статья посвящается выдающему лидеру кыргызов Мухаммед-Кыргызу, которой до конца своей жизни старался объединить кыргызские племена и боролся за независимость кыргызского народа.

Ключевые слова: государственность, суверенитет, международные отношения, выдающаяся личность, Мухаммед-Кыргыз.

This article is dedicated to the outstanding kyrgyz leader Mohammed-Kyrgyz, which until the end of his life he tried to unite the kyrgyz tribes and fought for the independence of the kyrgyz people.

Key words: statehood, sovereignty, international relations, outstanding people, Mohammed-Kyrgyz.

Тянь-Шань жергесиндеги кыргыз элинин саясий жана коомдук экономикалык түзүлүшүнүн калыптанышы коңшу мамлекеттердин мамилелерине карай өзгөрүп турган. Түндүгүндө Казак хандыгы түптөлгөн, түндүк чыгышында ойроттор (калмактар) күчтөнүп алышкан, Түштүк жагынын айрым бөлүктөрүндө Түркстан ээлик кылып калган, бирок Моголистандын ээлиги али да болсо күчүндө турган. Тимуриддердин династиясын кыйраткандан кийин Орто Азияда Шайбаниддер династиясынын өзбек бийлиги чыңдалган. Кыргыз элинин географиялык жана стратегиялык маанилүү абалы мына ушундай күчтүү мамлекеттердин арасында калыптанган. Себеби ал күчтүү мамлекеттер кыргыз элин буфер катары эсептешкен жана өздөрүнүн карамагына өткөрүп алууга аракеттенишкен. Ошондуктан, XV-XVI кылымдарда ички саясий себептерден (сепаратисттерден) тышкы саясий абалдардан кыргыздарга өздөрүнүн мамлекеттүүлүгүн түзүү үчүн ыңгайлуу шарт болгон жок. Ал тургай айрым көрүнүктүү, күчтүү саясий ишмерлер дагы өздөрүнүн тууган урук жердештеринин колдоосуна таянып, кыргыз урууларын бириктирүү үчүн бир дагы жолу аракет кылышкан эмес. Демейде мындай аракеттер бышык болгон эмес, узакка созулган эмес.

XV кылымдын башында Ысык-Көлдүн жээгиндеги Барскоон жергесинен чыккан уруу башчыларынын бири Мухаммед-Кыргыз Тянь-Шань жергесинде кыргыз уруу жетекчилеринин башын бириктирип уруу башчысы болгон. Мухаммед-Кыргыз өзүнүн бүт өмүрүн кыргыздардын көз каранды эместиги үчүн күрөшүүгө жана көз каранды эмес кыргыз мамлекетин түзүүгө арнаган.

Мухаммед-Кыргыз Кыргызстандын аймагында жашаган кыргыз урууларынын «оң» жана «сол» канаттарын биринчи болуп бириктирип бекемдеген. Ал 1508-жылы ак кийизге салынып, хан көтөрүлүшкөн. Ушундан кийин ага «Мухаммед Кыргыз» – деген ат ыйгарылган. Мухаммед-Кыргыз урууларынын келечегин көрө билген, тышкы алаканы да ошого жараша караштырган.

Монгол хандыгы кыргыз жергесин жана Казакстандын түштүк-чыгыш аймактарын басып алууга аракеттенип жатканда Мухаммед -Кыргыз аларга каршы өзүнө ишенимдүү союздаш боло турган казак султандары менен ымалаша баштайт. Ошондуктан Сыр дарыянын жээгиндеги урууларды ошондой эле Орто Азиянын отурукташкан аймактарын ээлеп алууга аракеттенген.

Шайбаниддерге каршы күрөштө казак султандарынын жортуулдарына кыргыздар союздаш катары активдүү катышкан.

Бул күрөш шайбаниддерге каршы багытталгандыктан монгол Султан Саид хан кыргыздарды колдоп турган.

Бул күрөштө Казак хандыгы менен биригип, элдин биримдигин бекемдөөнү көздөгөн. «Мухаммед кыргыздын тукумунда кыргыз уруулары биринчи жолу өтө начар болсо дагы өз алдынча бириккен мамлекетти түзө алышкан» - деп жазылат айрым булактарда. Ал эми айрым булактарда Мухаммед кыргыз жөнүндө башкачараак маалымат берип жүрүшөт.

Мухаммед-Кыргыз (санжырада Тагай-бий) XVI кылымдын башында Тенир тоодогу кыргыз урууларынын бирикмесинин башкаруучусу болгон. Ал башкарган аймак «кыргыз улусу» деп аталат. Мухаммед-Кыргыз «бек» (эмир) титулуна ээ болгон деп айтылат. 1514-жылы Кашкар үчүн болгон согушта кыргыздар чынгызчы Султан Саид ханды

колдоп чыгышкан. Монгол ханы Султан Саидге Кашкарды, Жаркенди жана Хотанды каратууга жардам берет. Мухаммед-Кыргыздын кошуну Түркстан, Ташкент, Сайран, Анжиян, Аксы жана башка жерлерге чейин жеткен.

Султан Саид хан кыргыз уруу төбөлдөрүнүн жардамы менен өз мамлекеттүүлүгүн чындап алып кыргыздарды басып алып өзүнө каратып, Ысык-Көлдүн тегереги Тянь-Шань борборунун жайыттарын ээлеп алууну көздөгөн. Султан Саид чабандес жана качкын кыргыздарга Сыр дарыя шаарынан сый урмат менен жер берип көчүрүп жайгаштырган. Себеби Шайбаниддердин күтүүсүздөн кол салууларынан калкан катары пайдалануу максатын көздөгөн.

Мухаммед-Кыргыздын жүрүштөрүнүн биринде шайбаниддердин династиясына караган Түркстан шаар башчысы Абдылланы туткунга түшүрүп алып, кайра ага сый урмат көрсөтүп бошотуп жиберген. Ушул окуядан кийин Султан Саид хан «Мухамед-Кыргыз шайбаниддер менен мамиле түзүүгө аракет кылды» – деп шылтоолоп кыргыз улутун кайрадан басып алуу үчүн жортуулга аттанат.

1517-жылы Султан Саид Ысык-Көл этегиндеги көчмөн кыргыздарга күтүүсүздөн кол салып, Барскоон жергесин талкалап салган. Мухаммед-Кыргыздын өзүнүн уруусунан чыккан атаандаштары кармап алып ханга өткөрүп берген. Саид аны Кашкардын зынданына таштаткан. Көп убакыт өтпөй кылган иштерине өкүнгөн. Кыргыздар чогулушуп, күч менен монголдорду сүрүп чыгышты. Султан Саид хандын кеңешчиси Мухаммед- Кыргызды туткундан бошотуу жолу менен гана кыргыздардын арасындагы жоготкон аброюн кайтарып алууга боло тургандыгын айткан.

1522-жылы Султан Саид Мухаммед-Кыргызды бошотуп, кыргыздардын «эмири» катары кайрадан таанылган. Султан Саид хандын баласы Рашид хан кыргыздардын «падышахы» Мухаммед - Кыргыз менен кошо келип, Кочкор өрөөнүнө жайгашкан. Мухаммедин замандашы Мырза Хайдар: «Мухам-

мед бардык кыргыздарды чогултуп монголдордун тилегине каршы өз алдынча саясат жүргүзө турган болуп калды» - деп жазып калтырган. Мухаммед-Кыргыз көшөрүп жүрүп, казак хандыгы менен биригүү саясатын жүргүзгөн. Жыйынтыгында, Жети-Сууда жана Тянь-Шандын түндүк бөлүгүндө кыргыз казактар чыңдалып алышты. Мухаммед-Кыргыз келери менен монголдорго каршы күрөшкө тымызын даярдык көрүп, 1524- жылы казактардын султаны Тахир менен мамиле түзөт. Бул Султан Саидге билинип калып, Мухаммед-Кыргызды кайрадан туткундап Кашкарга айдап жиберет. Ал 1533-жылга чейин Кашкарда түрмөдө отурган. Ал чет жерде камакта болгону менен үмүтүн үзбөй көздөгөн максатынан баш тарткан эмес.

Мухаммед Кыргыздын өмүр баяны жөнүндө маалыматтар аз, жетишсиз болгон. Мухаммед-Кыргыз жөнүндө кыргыз урууларын чогулткан маалымат боюнча (мусулманча эмес) кыргызча аты «Тагай бий» болгон деп божомолдошот. Кыргыздардын уламыштарына таянсак, бул легендарлуу ата теги Тагай бий Иреше хандын (Рашид хандын) замандашы болгон ал туткунга түшкөн жана сый урмат менен бошотуп, өзүнүн көчмөн кыргыздарына кайтарылган деп эскерет. Кыргыздар кийинки жылдыкта жунгарлардын баскынчылыгына каршы күрөшүп, андан кийин Кокон хандыгы менен күрөшүп жүрүп, өз алдынча жеке кыргыз мамлекеттүүлүгүн курууга ыңгайлуу шарт түзүлгөн эмес.

Адабияттар:

1. Газиев Аман. Курманжан-датха – некоронованная царица Алая. - Фрунзе, 1991.
2. Плоских В.М. Кыргызы и Кокандское ханство. - Фрунзе, 1977.
3. Плоских В.М. Первые киргизко-русские посольские связи (1784-1827гг.). - Фрунзе, 1970.
4. Плоских В.М. У истоков дружбы. - Фрунзе, 1972.
5. Усенбаев К.У. Присоединение Южной Киргизии к России. - Фрунзе, 1960.

Рецензент: кандидат исторических наук, доцент **Маматов А.**